

Odabrani historijski zapisi o starom gradu Sokolu kod Gračanice

Priredio: **Omer Hamzić**

(Budući da stari grad Soko nije bio predmet interesovanja ne samo naših historičara i arheologa, nego ni nadležnih državnih institucija i službi, u historijskoj literaturi ima vrlo malo radova o ovom lokalitetu. Tek poneki zanimljiv podatak možemo naći u historijskim tekstovima, koji se bave sasvim drugim temama. Iz njih smo izdvojili one dijelove koji će možda poslužiti kao osnova za neka buduća istraživanja ovog historijskog lokaliteta)

Duro Basler

Granični položaj Majevice između Panonije i Balkana uslovio je i ponešto neodređen status ovog regiona u vezama između Ugarske i Bosne u srednjem vijeku. Njegov veći dio pripadao je, istina, starim bosanskim župama Usori i Soli, ali nam je i poznata činjenica da te župe nemaju sasvim jasan odnos prema matičnoj zemlji. U feudalnim uslovima XIV i XV vijek Usora i Soli izložene su promjenama koje su bile posljedica netrpeljivosti između dviju susjednih država: Ugarske, koja je nastojala stisnuti Bosnu u čvrste vazalske odnose, i Bosne, koja se u pogodnom trenutku nastojala otresti tih odnosa. Ta igra snaga dobivala je upravo ovdje svoje vidne manifestacije. Majevice nije nikada postala pojam baštine nekog poznatog feudalnog roda. Ona je, istina, većim dijelom pripadala Kotromanićima, no isto tako jednim

dijelom i Dinjčićima, pa i Zlatonosovićima. Nije to, dakle, bio neki primarni rodovski patrimonium, nego periferija različitih interesa, pa zbog toga u neku ruku i sitniš za potkusurivanje među vladarima. Prkretnicu događaja oko Majevice čini 1393. godina, kada prevlast Bosne u ovom području zamjenjuje ona mađarskih kraljeva.

Događaje u Majeveci u toku kasnog srednjeg vijeka ilustruju nam dokumenti koji se odnose na tri najpoznatija grada u ovom kraju: na Sokol, Srebrenik i Teočak. Drugi gradovi u blizini, tako Zvornik na Drini¹, ne pripadaju ovamo, a gradovi Tišnica i Gradačac, što ih Marko Vego bez razloga stavlja u Majevicu², nalazili su se zapravo daleko od ovog područja.

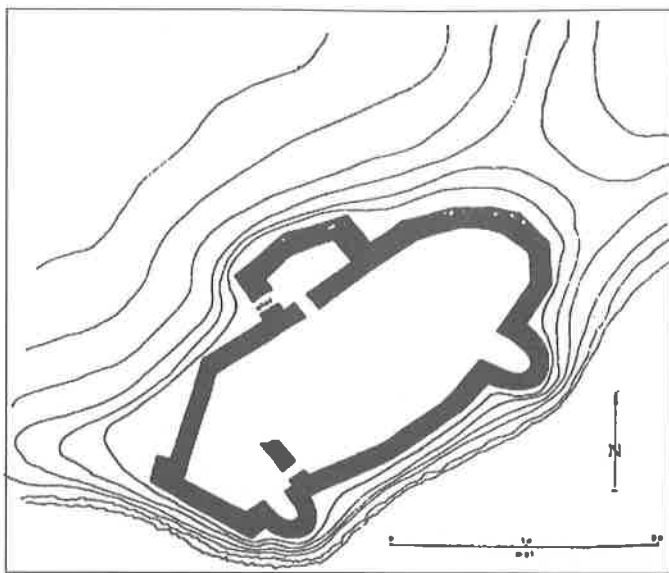
Sokol je vrlo malen grad, položen na stijeni iznad potoka Sokolice, sjeverno od Gračanice. Osnova mu je u obliku izduženog ovala dužine oko 30 metara. Uz jugoistočni zid nalaze se dva polukružno zasvedena tornja, dok je uz sjeverozapadni dozidan prigradak kao zaštita glavnom ulazu. U jugozapadnom dijelu ograđenog prostora nalaze se temelji stambene zgrade. Sjeveroistočni zid je djelimično razoren 1949. godine, kad je kamen iz njega upotrijebljen za gradnju mjesne škole. Za vrijeme proteklog rata ovaj spomenik je u nekoliko navrata bio meta topovskih granata koje su oštetile jugozapadno vanjsko lice zida.

Sokol je sagrađen od neobrađenih i tek na licu zida grubo pritesanih komada vapnenca nejednake veličine. Graditelji su pokušavali složiti kamenje po slojevima, ali im to nije bilo moguće svugdje konsekvntno provesti. Uglovi zidova su oštro zasječeni.

Grad se prvi put spominje 1449. godine kao posjed kneza Radivoja, sina kralja

¹ Đoko Mazalić, Zvornik (Zvornik), stari grad na Drini, GZM, NS X (1955), str. 73-116, nastavak u GZM NS XI (Etnografija), Sarajevo 1956, str. 243-278.

² Marko Vego, Naselja bosanske srednjovjekovne države, Sarajevo, 1957, str. 115 i 43.

Grad Sokol - tlocrt

Ostoje.³ Radivoj je, naime, dne 2. juna iste godine sklopio u Budimu brak sa Katarinom, kćerkom Nikole od Velike (blizu Slav. Požege), i tom je prilikom vinkulirao tastu i punici između ostalog i polovinu Sokola. Grad se, inače, nalazio u župi Usori, a bio je u posjedu kuće Kotromanića – kao i nedaleki Srebrenik.

Drugih podataka o gradu toko srednjeg vijeka nemamo. Turci su po svoj prilici zauzeli ove krajeve 1512, a od tada se ovdje nalazi samo vojno uporište, do 1526. godine sa nešto naglašenijim značajem. U XVI-II vijeku njegovu ulogu preuzima Gradačac kao sjelo kapetanije, dakle i jedno od glavnih uporišta za odbranu turske države.

Na sedlu brijega prema gradu stoji džamija koja je prema lokalnoj tradiciji bila katolička crkva. Zgrada je još u potpunosti sačuvala tlocrt srednjovjekovne bogomolje, ali samo tlocrt, jer zapadni portal danas je zazidan, a 1934. godine sagrađena je

munara. Svodovi i svetište su porušeni, pa je i raspored prozora preinačen. (*Stari gradovi u Ma-jevici i Trebovcu, Članci i grada za kulturnu istoriju istočne Bosne, knj. IX, Muzej istočne Bosne, Tuzla, 1972. godine, str. 57-64*)

Adem Handžić

...Upravo prve godine stupanja na prijesto Selima I (1512-1520 n.p.) došlo je do teritorijalnih promjena u sjever-

oistočnoj Bosni na štetu ugarskih posjeda, t.j. do pada gradova srebreničke banovine. Iako je usvojeno stanovište da je ta banovina pala 1512. godine, izvori o tome nisu identični. Turski izvori, nažalost, o tome nedostaju, dok se vrlo oskudni zapadni izvori o tome razilaze. Klajić je, naime, pisao da su Turci 1512. godine negdje u *rujnu ili listopadu* provalili u banovinu srebreničku (nekadašnju Usoru), te u *tinji čas zauzeli ne samo glavni grad Srebrenik, nego i ostale tvrđinje u toj oblasti* (*Thessem=Tešanj, Barka, Sokol, Waya*). Klaić nije pokušao da objasni koji su to gradovi Barka i Waya, što bi bilo važno da se utvrdi. (V Klaić, *Povijest Hrvata* II, 3, str. 250)... Mislim da se Barka odnosi na Brčko, nazvano i Brka po rijeci Brki, na čijem utoku je bilo prostirano. Postojalo je i prije dolaska Turaka... Ime grada Waya (Way) u oblasti nekadašnje srebreničke banovine nije uopće poznato. Ne liči ni jednom od gradova u toj oblasti (Srebrenik, Teočak, Brčko, Gradačac, Soko i

³ Osnovnu literaturu o Sokolu vidi kod H. Kreševljakovića, *Naše starine I*, Sarajevo 1953, str. 22

Novi) ... (*Handžić, str. 46.*) Nije isključeno da se ime Waya, zabilježeno kod Klaića, odnosi na grad Novi na utoku potoka Lukavca u Savu. Ali to bi trebalo dokazati...

Za svoju tvrdnju o propasti te banovine Klaić nije naveo izvore, ali se moglo utvrditi da se uglavnom oslanjao na Praya, koji je u svom djelu donio o tome događaju i pismo ugarskog kralja Vladislava, pisano *na dan pape Klementa 1512. godine u Budimu*, upućeno svim kraljevskim gradovima u kojem javlja o položaju pograničnih gradova *koji su bili zaštita cijelom kraljevstvu, a koji su takođe ovih dana usljed nebrige i slabe zaštite srebreničkih banova zajendo sa ostalim utvrdama koje pripadaju Srebreniku pale u turske ruke*. Dalje se u istom izvoru vidi nastojanje Vladislava da što prije prikupi sredstva kako bi povratio spomenute gradove. (G. Pray, *Epistolae procerum regni Hungariae I*, 1490-1531, Požun 1806, str. 81.)

Prema Ištvanfiju, međutim, srebrenička banovina je propala tek 1520. godine. on je u svojoj *Povijesti Ugarske* opisao kako su te godine smederevski sandžak-beg Bali-beg, sin Jahja-pašin i bosanski sandžak-beg Mustafa-beg, saznajući za slabu opremljenost gradova te banovine u ljudstvu i materijalu upali zajednički i opsjeli grad Srebrenik, čija se posada nakon 10 dana predala na vjeru, a malobrojne posade gradova Tešnja i Sokola, čuvši za sudbinu Srebrenika, zapalili svoje gradove i povukli se u Ugarsku. Krivnja za pad Srebreničke banovine pala je, prema Ištvanfiju, na zapovjednika Srebrenika i bana te banovine Tomu Matusnaja (Matučine), koji je prije turskog napada bio napustio Srebrenik (Nicolaus Ithuanffius: *Regni Hungarici historia*, VI, str. 54 i 58; Đ. Mazalić, *Tešanj I*, Glasnik Zemaljskog muzeja Sarajevo, 1953, 289-302).

Prema tome, spomenuta dva narativna izvora razilaze se u datumu propasti te banovine (pa i pada grada i nahije Soko pod Turke n.p.) za 8 godina. Da li, ipak, treba sasvim odbaciti stanovište Ištvanfija, koji je vremenski bio najbliži tim događajima i koji ubjedljivo navodi imena ugarskog kao i turskih zapovjednika prilikom pada Srebrenika? Tačno datiranje tog događaja zahtijevalo bi posebno ispitivanje, ali nedostatak drugih izvora ne omogućuje nam da to pitanje do kraja rasvijetlimo. Sigurno je samo da su Turci tu oblast definitivno zauzeli u vremenskom intervalu između dva mirovna perioda, t.j. nakon isteka sedmogodišnjeg primirja (1503-1510), a prije 1. aprila 1519. godine kada je bilo u Budimu ponovo zaključeno primirje na tri godine. (Thalloczy-Sufflay, *Povijest Jajca* (1450-1527) Zagreb, 1916, str. 181). Utoliko bi se najmanje moralo korigirati stanovište Ištvanfija, t.j. da se pad spomenutih gradova (pa ni Sokola, n.p.) nije mogao dogoditi 1520, nego bar godinu dana ranije. Vrlo je moguće da su Turci tu oblast poslije 1512. godine bili izgubili, pa su je ponovo zauzeli. Očito je takvo stanovište zastupao i Thalloczi. On, kao i Klaić, stavlja jednom pad srebreničke banovine u 1512. godinu, pozivajući se pri tome na spomenuto djelo Praya, a kasnije usvaja o tome događaju i sve podatke koje je naveo Ištvanfi, s tom razlikom što datum njene propasti stavlja hronološki u 1519, t.j. u početak te godine, prije sklapanja mira od 1. aprila. Nema sumnje da je to područje dugo vremena bilo ničija zemlja i da se turska vlast mogla tu definitivno da ustali tek poslije propasti Ugarske na Mohaču (1526). To pitanje nije niko posebno ispitivao nego su obično svi oni koji su taj događaj spominjali datirali ga jednostavno u 1512. godinu kako je to, dakle, na temelju Praya pisao Klaić. Cijelo to područje Turci su pripojili Zvorničkom sandžaku, odnosno Zvorničkom kadiluku..

(str 47 i 48)

... Sa zapadne strane Jasenice nastavlja se nahija Smoluća koja se prostirala s lijeve strane Gornje Tinje. Obje te nahije prostirale su se na sjever niz Tinju sve do grada Srebrenika. I nahiju Smoluću vlasi su prije 1528. godine u cjelini naseljavali, u svemu 11 sela: Gnojnica (sjedište kneza), Gornji Lukavac, Donji Lukavac, Miričina, Kruševica, Devetak, Dobošnica, donja Smoluća, Gornja Smoluća, Srednja Smoluća i Puračić, ukupno 243 vlaška domaćinstva sa 323 tabi-a.

Sjeverozapadno od Smoluće nastavlja se nahija Soko čije je središte bio istoimeni utvrđeni grad. Do te godine vlasi su bili naselili 9 naselja i to: selo Gračanica koju su zatekli kao rudnik željeza, zatim samu varoš grada Sokola, te sela: Drenovac, Orhovicu, Gornju Lohinju, Donju Lohinju, Brijesnicu, Klokočnicu i Stjepan Polje, dok u 8 drugih malenih naselja koja je obuhvatala nahija nisu bili evidentirani. Oni su ovdje, kao i ranije kod Perina, naselili i samo gradsko podgrađe, malenu varoš Soko, kao i rudnik selo Gračanicu koja će se u daljih 20 godina razviti u muslimansku kasabu. U Gračanici su 1528. godine postojala 83 vlaška domaćinstva sa 99 tabi-a, od čega 35 muslimanskih domaćinstava sa 46 tabi-a. Ukupan broj vlaških domaćinstava u ovoj nahiji iznosio je 327 kuća sa 360 tabi-a. (*str.* 107)

...Nahija Soko obuhvatala je 17 naselja, t.j. osim ranije navedenih 9 sela koja su naseljavali vlasi, još sela: Sjeninu, Svjetliću, Stanovu Riku (Stanić Rijeka), Donju Lukavicu, Međeđu, Zelinju, Paležnicu i Grabsku sa Podlistinom. Ukupan broj domaćinstava u tim naseljima 1533. godine iznosio je 627 sa 158 mudžerada, od čega muslimana 217 kuća sa 63 mudžerada. (muslimani 34,6%; a 1528. kod vlaha = 29%) *str.* 131.

... U nahiji Sokolu ne samo što je postojala istoimena tvrđava sa malenom varoši

Sokolom, podgrađem te tvrđave, nego se dalje odatle prema jugozapadu, na rječici Sokoluši, od nekadašnjeg rudarskog sela Gračanice rapidno razvijala kasaba Gračanica. Zbog toga je brojno stanje muslimana u ovoj nahiji još prije sredine tog vijeka (16. vijeka. n.p.) premašivalo polovinu cjelokupnog stanovništva. Gračanica se do te godine bila razvila u gradsko naselje sa 3 muslimanske mahale i predgrađem kasabe (selo Gračanica), u svemu 238 kuća sa 49 mudžerada, 33 baštine i 1 primicur, od čega 188 muslimanskih kuća sa 37 mudžerada i 12 baština. (muslimani 88%). U cijeloj nahiji, t.j. u svima ranije navedenim naseljima, uključujući i Gračanicu, postojalo je te godine (1548. kada je izvršen popis, n.p.) ukupno 889 kuća sa 148 mudžerada, od toga muslimana 454 kuće sa 90 mudžerada (t.j. muslimani 51%, naprama 34,6% u 1533.g.) *str.* 137; (*Tuzla i njena okolina u 16. vijeku, «Svjetlost» Sarajevo, 1975.*)

Doko Mazalić

“Gdje je ležao grad Glaž?”

«... Vojvoda Hrvoje postao je gospodar Donjih Kraja 1391. godine. On se morao i brinuti za sigurnost tih krajeva, među koje je spadala i župa Glaž. Pošto mu je baš sa sjevero-istočne strane njegove državine prijetila opasnost od Mađara, koji su u operacijama protiv Bosne obično nadirali iz Mačve dolinom Bosne, podigao je Hrvoje tu negdje, na granici župe Glaž dva grada: Brodar i Susjed-grad (pomadareno Zomzed). To razabiremo iz onog poznatog ugovora u Tati (1426.), kojim je Sigismund osigurao ugarskoj kruni srpsku državu, izdavajući iz njenih granica Mačvu sa kastelima Tišnicom, Sokolom, Dragišinom (Dinjičić) i Hlapovim zemljama itd. Hrvoje nije nikad imao posjeda na Drini, stoga se i ne mogu ona dva kastela što ih je on podigao u distriktu Polanc (Poljanci, danas nepoznato) u kom se nalazio i kastel Soko (kod

Gračanice) tražiti na Drini. Jasno je to i iz same povelje⁴ u kojoj redom idu iza Sokola zemlje Dragiše Dinjičića (oko Gračanice), pa Ivana Halapovića ili Hlapovića (de Halapas), grad Mačva (vjerovatno na ušću Drine), grad Bitva u Srbiji, itd.

U povelji se spominje na prvom mjestu kastel Tišnica (dosad tražen u Srbiji), po mom mišljenju današnja Tiševica ili Tišinac, pet kilometara sjeverno od Gradacca, gdje bosanski bregovi već sasvim prelaze u ravnicu. Pronalaskom tog mjesta, koje je značilo i u srednjem vijeku, a i danas isto t.j. tiha voda. Sasvim se sigurno utvrđuje niz gradova i krajeva u povelji, odnosno da je Sigismund i Posavinu u sjeveroistočnoj Bosni priklopio 1426. godine Macvi.

Hrvojev Brodar ležao je na rijeci što se vidi po imenu grada, a rijeka može da bude samo Bosna. Susjed-grad morao mu je ležati u susjedstvu, vjerovatno na desnoj strani

rijeke Bosne, na kojoj se nalazi i selo Kožuhe, koje su Hrvojevi potomci dobili 1446. godine⁵. Ime distrikta "Ozach" iz Sigismundove povelje, u kom je ležao kastel Tišnica, može se odnositi samo na današnji Odžak, turcizirano, neko slično srednjovjekovno ime. Odžak je udaljen od Tišnice oko 10 km.

Nemoguće je primiti Hoferovo mišljenje, da su Hrvojevi gradovi Brodar i Susjed ležali na Drini, kako proizlazi iz njegovog članka o tom pitanju⁶. Pažnje je vrijedan podatak što ga iznosi Bašagić, spominjući niz pograničnih borbi 1512. uz Sokol-grad i Tijesnu, vjerovatnije ikavski Tisnu. To Tisna, ranije možda Tisnica, po mađarskom čitanju Tišnica, moglo bi se odnositi na našu Tisnicu. Ali je u turskom tekstu mogao biti i Tešanj pogrešno upisan, odakle ga je Bašagić uzeo, ili je tu riječ Bašagić sam krivo pročitao. Izgleda baš da se o Tešnju radi-
lo.»⁷ (*Kraći članci i rasprave, Glasnik Ze-*

⁴ Thallóczy: Bruchstücke aus der Geschichte der Nordwestlichen Balkanländer. Wiss. Mitt. III, str. 327 i dalje.

⁵ Po ugovoru o sedmogodišnjem primirju što su ga sklopili 1503. sultan Bajazit i ugarsko-hrv. kralj Vladislav, ostali su u granicama Turske pored ostalih gradova i Doboj, Maglaj, Biograd i Susjed, koji se napominju jedan pored drugog. Biograd je pogrešno upisan mjesto Brodar, jer je Biograd (Belgrad) spomenut ranije. U odnosu prema Maglaju i Doboju, svakako su Belgrad, zapravo Brodar i Zuzed (Susjed) oni gradovi o kojima je gore govor. (Klaić, *Poviest Hrvata II*, dio 3., str.220.

⁶ Hoffer: "Položaj nekih mjesta u povelji kralja Sigismunda od god. 1426.", *Gl. Zem. muz.* 1893., str. 533-4.

⁷ Bašagić: *Kratka uputa u prošlost Bosne i H.*, str.25. * Mazalićev članak "Gdje je ležao grad Glaž?", iz kojeg je uzet ovaj odlomak, objavljen je prije više od 50 godina, i razumljivo je da su mnogi autori zaključci opovrgnuti, kao i da su data drugačija mišljenja. Prema Mazaliću, pomen grada Sokola u ugovoru iz Tate se odnosi na Soko kod Gračanice, a slično isto mišljenje zastupa i Marko Vego. Iako u ovom odlomku ima nekih i previše slobodnih zaključaka, autor daje neke naznake koje bi mogle biti istinite. On smješta grad Brodar na obalu rijeke (brod = prijelaz preko rijeke), i to Bosne, a Susjed u njegovu blizinu. Njegova pretpostavka da te gradove treba potražiti u blizini Kožuha, koje su pripadale porodici Hrvatinićima, je donekle potvrđena – arheološkim istraživanjima su utvrđeni podori srednjovjekovnih gradova u Kožuhami, te naspram Kožuha, na lijevoj obali Bosne. Ime distrikta "Polanc" Mazalić čita kao "Poljanci", a neki drugi autori kao "Boljanci". Naposljetku, treba spomenuti da je pored ovog našeg Sokola sačuvan i grad Soko u Podrinju, blizu Srebrenice, a moguće je da je u srednjem vijeku na širem području sjeveroistočne Bosne bilo još gradova sa takvim imenom. Postoje mnogi lokaliteti čije se ime veže za sokole, i to su po pravilu nepristupačna mjesta i krševi, što je u narodu vjerovatno izazivalo predstavu mjesta na kojim se gnijezde sokoli, npr. Sokoline u Brijesnici, Sokolove stijene u Stuparima, Šahin kamen kod Maglaja (šahin na turskom znači Soko). Ukoliko bi na takvom mjestu bio sagrađen grad, obično bi bio nazvan *Soko-grad* (*Napomena: Edin Šaković*).

*maljskog muzeja, Nova serija IV – V, Sarajevo, 1950. str. 230-231)**

...Ni kasnije, za turskog vremena, dugo se ne spominje (grad Tešanj n.p.), ali izgleda da je poslije poraza turske vojske kod Dubice 1515, Tešanj pao ponovo u turske ruke. To je samo pretpostavka, ali bi je potvrđivao događaj iz 1520. kad su mađarske posade, nakon što su Turci iznenadnim prepadom zauzeli Srebrenik, od straha zapalile tvrđave Soko (kod Gračanice) i Tešanj, te pobjegle. (Isthvanffius, Regni Hung. Hist. VI. str. 55) Prema tome, Tešanj su definitivno zauzeli Turci 1520.

Osvrnućemo se ovdje začas na Ištvanfija, koji je bio gotovo suvremenik ovih događaja i opisao ih nekoliko decenija kasnije. On veli u svojoj istoriji Ugarske kako su, smederevski sandžak Bali-beg i bosanski Mustafa iskoristivši povoljne okolnosti napali 1520. na Srebrenik. Toma Matusnaj, koji je kao ban Srebreničke banovine bio zapovjednik Srebrenika, a ujedno Sokola i Tešnja, pobjegle noću iz grada, ostavivši posadu da se sama bori. Bez bojnih sredstava ona kapitulira nakon deset dana «na vjeru», no bude većinom sasječena. Posade Tešnja i Sokola, vidjevši šta bi od posade Srebrenika, zapališe tvrđave i pobjegoše: «Tessnienses et Socoliani intellecta Srebrenicensium fortuna... incensis arcibus, fuga sibi consulere. Sicque eae arces a centum et amplius annis per nostros defensionis supina praefecti incuria periere.» (Ištvanfi, VI, str. 55) ... I onaj podatak o bijegu zapovjednika Matusnaja mora se drukčije shvatiti. Sve take slučajeve u ono vrijeme kad su Turci boljom vojničkom organizacijom osvajali lako bosanske, hrvatske i mađarske gradove, mađarski kroničari nastoje uvijek pripisati izdaji, da pokriju slabu državnu organizaciju, zbog čega su granični gradovi bili stalno neopskrbljeni. Najbolji primjer su kod nas Jajce, Zvornik i Bihać i njihova sudbina.

Zapovjednici gradova vječno su kukali nad njihovim slabim stanjem, ali je pomoć redovno izostajala ili kasno dolazila i onda se pad gradova pripisivao krivnji ili izdaji zapovjednika. (Tešanj, Glasnik Zemaljskog muzeja Sarajevo, 1953, str. 19. i 20.)

Ivan Franjo Jukić (pseudonim Slavoljub Bošnjak)

Gračanica, varoš ½ sata od Spreče na riei *Gračanici*, imade turskih kućah 400, džamiah 6; ristjani 60 kućah, ima takodjer dobre toplice. *Soko*, tverdjia na briegu tog imena kod rieke Gračanice, pod njim ima turskih kućah 40 i 1 džamia; odstoji od Gračanice 1 sat. (*Poviestnica Bosne, u Zagrebu Berzotiskom narodne tiskarnice dra. Ljudevita Gaja, 1851, str 41*)

Vladislav Skarić

...Posavski Sokol je selo sa jednom gradskom ruinom u srezu Gračanici. Njega ne spominju historijski izvori, premda je morao biti znatna strateška točka, kao i obližnji Srebrenik. (*Izabrana djela, Knjiga III, «Veselin Masleša» Sarajevo, 1985. str. 235.*)

Hazim Šabanović

Nahija Sokol nazvana je po istoimenom gradu kod Gračanice. Prvi put se spominje 1429. a možda još i 1426. godine. (Thalloczy, Studien 79-80, Glasnik Zemaljskog muzeja Sarajevo 1893, str. 553). Vjerovatno je Sokol i u predtursko doba bio središte župe kad je 1553. godine bio središte istoimene nahije koja se tada prvi put spominje. U istom izvoru spominju se u toj nahiji sela: Gračanica, Drenovac, Luko Polje i dr. (*Bosanski pašaluk, «Svjetlost» Sarajevo, 1982. str. 173.*)

IZ PROŠLOSTI NAŠIH KRAJEVA

SOKO KOD GRAČANICE

Ruševine srednjovjekovne bosanske tvrđave Soko vide se danas na jednoj litici iznad doline rječice Gračanice u seoskom naselju Soko koje je po ovoj tvrđavi i ime dobilo. Od varoši Gračanice tvrđava je udaljena oko 7-8 km, a zanimljivo je znati, kako su Gračnica i rječica i gradsko naselje dobili ime, još tokom srednjeg vijeka, baš po ovoj tvrđavi, jer utvrđenja pravljena od kamena ili nabijene zemlje Sloveni zovu opštim imenom gradnja, grad, gradina, gradačac, gračac, gračanica i slično.

U istorijskim pisanim izvorima tvrđava Soko se prvi put spominje 1426. godine. Dokumentat je ugovor između srpskog despota Stefana Lazarevića i mađarskog kralja Sigismunda. Ovdje se govori o jednom manjem utvrđenju u župi Usori. Znači da je Soko veća sagrađena i poznata tvrđava, a u posjedu je Mađara. Očito je, da je tvrđava sagrađena ranije, što se daje vrlo jednostavno utvrditi prema građevinskim detaljima na tvrđavi, koji upućuju na vrijeme gradnje oko 13. vijeka. Takođe i osnovna fortifikaciona koncepcija utvrđena kao cjeline, pretpostavlja odbranu od hladnih napadnih oružja, znači one ratne tehnike i vještine koja je postojala prije pojave baruta i topova. A sve je to vrijeme prije posljednjih godina 14. i početka 15. vijeka. — kad kod nas ulaze u upotrebu prvi topovi. Kada se danas gleda položaj utvrđenja Soko, jasno je da prilaz tvrđavi sa sjeveroistočne strane teško može biti branjen, ako napadač raspolaže makar i primitivnom artiljerijom. Tu je odbrana moguća jedino od sprava za bacanje kamena, kakvesu bile u upotrebi prije kraja 14. vijeka.

Dalje je poznato da je tvrđava Soko 1449. godine pripadala knezu Radivoju, sinu bosanskog kralja Ostoje.

Poslije propasti bosanske feudalne države srednjeg vijeka 1462. godine pod Turke, sjeverne oblasti bosanske državne teritorije uspjeli su da prigrabe Mađari. Tako je i tvrđava Soko dobila posadu od mađarskih vojnika, a kao fortifikacioni objekat bila uklopljena u tzv. Srebrničkajačku banovinu, koju zasnivaju Mađari radi odbrane svojih južnih granica od Turaka.

Usljed toga će Soko dopasti Turcima u ruke vrlo kasno, tek u 1512. godini, kada počinje raspored ove mađarske odbrambene linije. Treba reći i da Turci zasnivaju nahiju Soko sa sjedištem u Gračanici, gdje će sjediti i kadija. Zatim da za tvrđavu pokazuju mali interes, jer je granica velike carevine pomjerena daleko na sjever. Međutim, kada Turci krajem 17. vijeka gube krajeve preko Save i Dunava, ove naše oblasti su postale granične i trebalo ih je utvrđivati. Tako imamo vijesti da 1777. godine Turci popravljaju utvrđenje Soko. Danas je teško utvrditi obim tih radova, a polovinom 19. vijeka je tvrđava napuštena od turske vojne posade.

Soko je gledan u cjelini, manje utvrđenje. Toga su svakako bili svjesni i njegovi graditelji. On i nije građen sa ciljem da se o njega razbije neka velika neprijateljska vojska. Cilj ove male srednjovjekovne tvrđave je da bude stražara i da zatvara jedan prolaz — put kroz masiv Trebave. Kontrolisanje drumova i prolaza tokom srednjeg vijeka vršeno je preko ovakvih utvrđenja, pa su one zato i građene u graničnim oblastima državnih teritorija, kakva je za bosansku državu bila oblast Usore.

Hamdija Kreševljaković

Sokol: (Soyon, Sochol) u Usori spominje se prvi put 1449. To je bio grad kneza Radivoja, sina kralja Ostoje. Na dan 2. juna 1449. vjenčao se Radivoj u Budimu s Katarinom, kćerkom Nikole od Velike u Požeškoj županiji i tom prilikom oporučio je Nikola od Velike trećine svojih posjeda u svoje ime i u ime svoje žene Margarite knezu Radivoju i njegovoj supruzi s pravom doživotnog uživanja, a Radivoj je opet vinkulirao tastu i punici polovinu Sokola i svih omanja u Bosni i Slavoniji. Biće da je Sokol pao pod tursku vlast 1512. kad i ostala Srebrenička banovina. Pri osnutku gradačačke kapetanije ušao je i Sokol u njen sastav. Sokolom je upravljao dizdar. Godine 1777. grad je popravljao gradačački kapetan Mehmed. Godine 1838. ustanovljeno je da je potreban mali popravak, ali nije popravljen, nego napušten iza 1840. Godine 1833. bilo je na Sokolu 7 topova, a po predaji bio je ovdje i top «krnjo», koji se često spominje u narodnim pjesmama.

Oko 1716. bio je dizdar u Sokolu neki Hasanaga. Sokol je imao i topčijskog agu. U okolici Sokola žive porodice s prezimenom Dizdarevići i Topčagići.

Godine 1940. vidio sam u Osman-ka-petanovoj medresi u Gradačcu prijepis komentara jednoj arapskoj pjesmi pjesnika Tantaranije, što ga je sačinio Mehmed, sin Muratov, u gradu Sokolu početkom muharema 1195 (konac 1780).

Nešto ruševina ovoga grada vidi se i danas na jednom vrlo strmom brežuljku što se diže iz doline rječice Gračanice, kojih 30 minuta lijevo od ceste Gračanica – Gradačac. *Izvori i literatura:* Jukić, 41; Klaić, Bosna 176; Thalloczi, Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter 80; Glasnik Zemaljskog muzeja Sarajeva XX (1908), 98; Prilozi II 168. (*Stari bosanski gradovi, Naše starine, Godišnjak*

Zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih i rijetkosti N.R. Bosne i Hercegovine I, Sarajevo 1953. str. 22)

Kadiluk Gračanica: Mahmut Hamdi-paša postavio je u Gračanicu za muhafizu svoga čovjeka, nekog Hasanagu s posadom, koju su sačinjavali Arnauti i kad se ovaj povukao sastavio je 16. džum. I 1249. (1. X 1833) gračanički kadija Ibrahim Hilmi sa znanjem muteselimova zamjenika Mahmut alajbega, činovnika, aga i uglednih ljudi, popis svega što je u tvrđavi iza njih ostalo i to je zavedeno u sidžil.

Isti je kadija ponovo sastavio sljedeći popis i u nj ubilježio i tvrđave Sokol i Srebrenik i kasabu Gračanicu.

Sokol

3 kalamburne (kalanburna: top mađarskog porijekla, u Bosni se javljaju poslije pada mađarske pod Turke, n.p.), i to 1 s dobrim, druga sa pokvarenim faljama (falja: otvor na topu kroz koji se postavlja i pali barut, n.p.), a treća slomljena,

3 šahi topa (šahi top: carski top, n.p.),

4 štuc-puške (štuc-puška: njem. – kratka puška, n.p.),

1 gvožđe od puške,

1 šiš (šiš: najvjerovatnije - vrsta starinskog oružja za probadanje pancir-košulja, n.p.),

5 sanduka baruta,

50 taneta (tane: pers. Topovsko zrno, n.p.)

Gračanica

Gračanica nije imala tvrđave, ali su tu bila dva šahi topa, 1 mali šahi top i 1 štuc-puška. (*Inventar bosanskih gradova iz 1833. godine, Izabrana djela II, «Veselin Masleša», Sarajevo, str. 578 – 580.*)

Mitar Popović

...U grad (Sokol) se ne može doći ni otkuda, već od istoka jednom kosicom pa po jednoj gredi, koja vodi na jedan uzani putić, te se njime ide oko grada do njegovih vrata. Vrata su povisoko od zemlje. Unutra su velike magaze, te sam vidio i tamnicu, koja je sazidana u zemlji, a prilično je golemo.

Grad je dosta lijep; ozgo je ravan; zidovi su mu od 1 " metra visoki, a imaju 6 stranica.

Bila je jedna kula od 30 metara; prije 30 godina (krajem turske vlasti n.p.) stajao je u njoj barut, ali jednom udari u nju grom, te ubije čuvara, Dizdara - i zapali je. Te je kule još malo ostalo. U toga grada bila je čuprija na sindžirima (sindžir: pers. lanac, n.p.), duga 100 metara.

Natpisa nijesam mogao naći, jer su Turci (misli se na okolno muslimansko-bošnjačko stanovništvo, n.p.) povadili sve svodove od vrata i prodali ih u Gračanicu...

(Nekoliko starina u gračaničkom kotaru, Bosanski istočnik, 1896. str. 329)

Ibrahim Sarajlić, učitelj iz Gračanice

Nedaleko (od) Gračanice ima jedna stara tvrđava, tzv. *Sokolski grad*. Taj grad je po prilici od Gračanice 2 sahata udaljen. Grad se nalazi na visokoj stijeni, te se u isti može samo sa jedne strane prići, a sa tri strane je strmeniti hrid od nekih 200 metara. I sa ove prilazeće strane nekad je bila čuprija kojom se u grad ulazilo. Danas je porušena, pa je otežan pristup. Taj grad je sazidan na četiri čoška, a ima u istom više pregrada i magaza. Sav grad je sazidan od tvrdog tesanog kamena. Okolo grada nalazi se i danas vrlo visok i tvrd zid u širini od 1 m, ali je dosta oštećen. Ne zna se ko ga je sazidao ni ko je u njemu stanovao. Na zidovima nema nikakvih natpisa. (*Dopis Zemaljskom muzeju Sarajevo od 21.5. 1897. godine*).

Grad Sokol - pogled oko 1900. godine (Članci i građa za kulturnu historiju istočne Bosne, Muzej istočne Bosne, Tuzla 1972., str. 59)